

ՀՐԱՊԱՐԱԿ ԵՒ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՅՆՈՒԹԻՒՆ, ԱՐՑԱԽ, ԲԱՅՑ ՆԱԵՒ ՈՒՐԻՉ ԲԱՆԵՐ

Օփերայի հրապարակ-պաշտօնական անունով՝ թատերական հրապարակ, ընթացիկ անունը՝ Ազատության հրապարակ, ըստ ուժանց՝ Արցախյան զարթոնքի օրրան իսկ օտար լրագրողներու համար՝ Երևանի Հայտ փառքը, ուրիշ կարելի է հետաքրքրական տեղեկություններ փոխանցել վերքերը լրագրողներին ընթացքով հետաքրքիր միջազգային լրատու գործակալություններուն և զգայա-ցունցի սիրահար անոնց ընթերցողներուն:

Կը ճանչնայի դայի եզերող իրաբանները նստարան, թուփ ու ծառերն անգամ, որոնց մէջ իմ երիտասարդութեան հետ հասակ առնող արծաթադոյն եղեմները մանաւանդ իմ մէջ արթնացրել էին սիրոյ, կարօտի ու հպարտութեան անբացատրելի ըզգացումներ: Երեկոյան աղջամուղջին մանաւանդ, երբ արեւի վերջին շողերը կ'ոսկեզօծէին թամանանի ձևակերտին բարձրադիր սիւներն ու բոլորակաձեւ շարուած կամարակապ պատահաններուն ապակիները, երբ կը զօրանային շէնքին ներսէն հասնող երգի ու երաժշտութեան հնչիւնները, եւ երբ մեծցող ստուերներուն հետ աւելի իմաստուն կը դառնար թումանանի բարի ժպիտը և կարծէք կը սկսէին շարժիլ Սպենդիարեանի մեղեդի ձեռքերը, ամբողջ հրապարակը, ծառերն ու Օփերայի թատերականացած մթնոլորտ մը կը շնչէին, ուր մեր անհմիկ արքաները, հեղիաթային աղջիկներով ու հեթանոս դուստներով շրջապատուած, կը վայելէին փառքը իրենց բազուկի ու միտքի նուաճումներուն...

Անիրական ըլլալու չափ հարադատ եւ իրականութիւնները մոռնալու չափ մեծ, մեր երիտասարդութեան սիրելիագոյն վայրերէն մէկն էր ան Օփերայի հրապարակը, ուր կ'երթայինք նաեւ դիտելու փթթող աղջիկներ մեր մայրաքաղաքին, հետեւելու շրջակայ դամբարան հետ զգուշ-տող սեւաչուի երախաներուն խաղին, և զուարճանալու Կարապի լիճը եզերող ստուերախիտ ծառերուն առկանարտ խաղացող ծերունիներուն քրթնաթիւններով: Այդ օրերուն, 15-20 տարի առաջ, չէինք կրնար դալ, չէինք կրնար պատկերացնել, թէ որքան մեծ էր այդ հրապարակը, մէկ երկու, երեք հարիւր հազար մարդ պարփակելու չափ մեծ, մէկ միլիոն հայ մարդիկ ամփոփելու չափ մեծ, համայն հայութեան սիրտը, կամքը, խրոնովն ու շնչառութիւնը բովանդակելու չափ մեծ: Ուրկէ՞ գիտնայինք, ինչպէս գիտնայինք, թէ օր մը, 1988 Փետրուարի վերջերուն, հող պլտի հաւաքուէր միլիոնաց հայ զանգուած մը, Արցախի հեղեղ ու կանչով հաղորդուած ժողովուրդ մը, որ ի լուր ամենեցուն պիտի յայտարարէր հայութեան գործնական պահանջատիրութեան ծնունդը, ազգային ու մարդկային իր իրաւունքներուն կառնած մտալու իր կամքը: Այդ օրերուն, ճակատ թուականներուն, «Նացիոնալիզմ» պիտակով խարանուած մահացող մեղք էր այդպիսի բաներու մասին ժողովուն անգամ: 21-րդ, 1965-ին Ապրիլի վին, Երևանի գլխաւոր պողոտաներուն վրայ ծայր առած զանգուածային ցոյցերը, «մեր հողերը, հողերը» բարձրագոյն աղաղակները խեղդուել էին Զարթոնքի իշխանութեան ստապրումին թոհուրհին մէջ, իսկ յաջորդ տարի, դարձեալ Ապրիլի 24-ին, սփիւռքահայ մեր ուսանողներու 50-60 հողի-նոց խումբի մը կողմէ դէպի Պանթէոն՝ Կոմիտասի շիրմին այցելութիւնը աւարտելէր մեզմէ 40-15 հողիներու միօրեայ բանտարկութեամբ: Այն ատեն, ձերբակալուելու վիրաւորանքէն աւելի՝ մեր երիտասարդի հողիները կրնար էին անդամանայի հարուած՝ հասցուած մեր ազգային արժանապատուութեան, երբ մեզ ձերբակալուելու եկած միլիոնայի սպան, մայր Մարտիրոսեան անունով (եւ... դարբարդի), Կոմիտասի շիրմին վրայ բարձրացած՝ փորձեր էր ծաղրուածանակի ենթարկել մեզ, մեր երգած եւ կիսատ մնացած «Տէր ուղորմեացն, «յետադիմական», «Նացիոնալիզմ» ու մինչեւ անգամ «Փառուրիստ» անուններ էր մեզ մինչ Երբօրդ Մասի քաղաքին մէջ, ուր տարեր էին մեզ հարցաքննութեան, սարիքոտ միլիոններ մը անցօր կատարութեամբ շարժել էր մեր երեսին. «Եթէ Ստալինի օրերը լինէին...»:

Ամէն ինչ ինքնատիւր-եան կատարուեց. կը բացարէ ընկերներէս մէկը: Սկզբում ժողովուրդը հաւաքուած էր նաեւ կատարում (Յաղթանակի այգիէն մինչ-դարձեմ իր կողմը՝ կը յարէ: Անհրաժեշտութեան դէպքում՝ ժողովուրդը կարող է անարգել դուրս դալ այստեղից, ու հայկացրով ցոյց կուտայ շրջապատող բաց տարածութիւններն ու մայրուղիները:

Իսկ որեւէ հիմք կա՞ր այդպիսի նախազգուշութեան, հարց կուտամ խօսակիցիս՝ չթաքցնելով ընդհանուրին յայտնի իրողութիւններէն տարբեր տեղեկութիւններ քաղելու դիտարութիւնս:

Օփերայի մուտքին՝ որ ամպիտոն է նաեւ:

չեւ թամանանի այգին իջնող աստիճանաձեւ շարքու-ուանները), Մատենադարանի մօտ, Գերադոյն Սովետի շէնքի առջեւ եւ Ակադեմիայի ու Ցեկայի (Կեանակ) շէնքերի

դարձեմ իր կողմը՝ կը յարէ: Անհրաժեշտութեան դէպքում՝ ժողովուրդը կարող է անարգել դուրս դալ այստեղից, ու հայկացրով ցոյց կուտայ շրջապատող բաց տարածութիւններն ու մայրուղիները:

Անշուշտ, կը յարէ անբիշ մը ջղային, կը սովետ են ասում. յանկարծ որոշեց՝ ու ոչ մի կլազնոսը այլեւս չի օգնի: Եւ անդրադառնալով որ ընկերներէս ուրիշներ կը փորձեն առարկել՝ արագօրէն վրայ կը բերէ. Ինչո՞ւ, չպատահե՞ց... «Զուարթնոց»ից յետոյ չէ՞ք յիշում ի՞նչ պատահեց... ինչպիսի լարուած օրեր էին... երեք օր ամբողջ բանակայինները փակել էին Օփերայի մուտքերը, թէ էր մնում որ ընդհարում լինէր

Քո սասձը ֆամիլիազու-բիւն է, հարակիրի՛, անձնասպանութիւն: Դու զլուխդ պատուին ես սալիս, պատնէ էլ՝ գլխիդ: Վարձեթում կամ Պարթոլում նստած ուսու բանուորի վեմն (հող) էլ չի լինի թէ դու ինչի՞ համար չես աշխատում. Ուսու բանուորը էր փոսկան գիտիչ տացաւ՝ քո հէն էլ անիծած, կը գտնի աշխատանքային ուրիշ պարտնետը (գործընկեր) ու նրա՛ հետ պայման կը կապի: Նա ոչ մեր հարցը դիտի, ոչ էլ Ղարաբաղի: Չկարողացի՞ր էր օրը մի ուսու բանուոր ի՞նչ նամակ էր դրել իրենց թերթում. գրում էր՝ «Հայեր, ատրպէյ-ճանցիներ, չէ՞ր կարող միանալ ու հղ զարարացիներին մի լաւ հուպ տալ... Նա մեր սաղին կովկասցի է համարում մի առջ ու մի ժողովուրդ: Նրան չի հասել, չեն հասցրել մեր պրոբլեմները: Դրա համար աչտք է Պրեժնեին մեղադրել, Ալիեւին մեղադրել, Ստալինին ու Բերիային մեղադրել: Դրա համար մեր Գեմիլիանին պէտք է մեղադրել, որ սինդ փակել էր մեր պատմաբանների էլ, Բ՞նչ ես կարծում, եթէ բերանը՝ որ շխտան: Ասենք նա չէր էլ կարող չփակել. կը թողնէ՞ր որ... Համ ուսու բանուորն ու գիւղացին ի՞նք որոշի մեղ արտադրանք չուղարկել, բա է՞ր դէպքում ի՞նչ կը լինեն մեր մի բուռ Հայաստանն ու ժողովուրդը: Մեր նախը մեղ մի շարք էլ հերիք չի անի, մեր հացն ու կարողը հաղու երկու ամիս մեղ կը բաւարարեն, միտը՝ երեք ամիս... Ու կը շարունակէ խօսիլ իմ. Միութեան տարածքին մեր կորսնցուցած վարկին մասին, տնտեսական հզօրանքի քաղաքական օգտագործման անհրաժեշտութեան մասին, ուսանելու օտա՛ իր բառով՝ ագիտացիա, իսկ մեր հասկացողութեամբ՝ լուպ պիլիքի կատարած շրջալուր-րողութեան մասին, Մոսկուայի առջեւ մանկելու և զործադուլին անշարժար դէպք մը ըլլալու փաստին մասին:

Մէկ, միախառնուած, միասնական՝ Արցախեան պահանջով:

Ուրիշ եւ ի՞նչպէս դուշա-կէինք մենք, թէ 20 տարի անց, Միեմոնակարբերով հունաւորուած եւ պարփակուած մեր ազգային ազնիւ զգացումները պիտի պոռթկային օր մը, դուրս պիտի կային իրենց ափերէն, ամբօրէն պիտի բռնէին որդիէն դէպի մայր երկարած արցախեան ձեռքը, պիտի ահազնային սուսկայիթեան ցաւի ու ցասումի մէջ, յուսադրութեան ու յուսահատութեան ափերներուն պիտի ըլլային անձնատուր, իսկ երբեմն պիտի խարխուփէին անհարազատ ու խորթ ճահճուաներու մէջ, վտանգելով շարժումը ու նոյնիսկ խանդարելով հիմնահարցին՝ Ղարաբաղեան պահանջատիրութեան արդար լուծման:

միջեւ: Բայց ամենայնաբար այս էր երեւի. այստեղ ընդարձակ է, լուսաւոր, խեղդուած չէ շէնքերի արանքում, հեշտութեամբ հասանելի է ամէն կողմից, լուսաւորութիւնն ու բարձրասօր միշտ ապահովուած են, եւ

Նստացոյցի մասնակիցներ՝ թումանեանի հովանիին տակ ամենակարեւորը՝ խորհրդակցութիւնների համար ունի յարմարութիւններ, ու ցոյց կուտայ Օփերայի շէնքէն այդ պահուն դուրս կ'ընդունուածը, որ այսպէս կոչուած՝ «Ղարաբաղի Կոմիտէ»ի ներկայ կազմին անդամները կը ներկայացնէ: Ու նաեւ յարմար է ապահովութեան տեսակէտից, կը շնչայ կողքէս մէկը: Ու երբ հարցական հայեացք կը

տղաների ու բանակայիններին միջեւ...

Եւ այդ դէպքում աղէտ կը լինէր մեր ժողովուրդի համար, հանդարտ եւ լրջախոհ՝ դիտել կուտայ ուրիշ ընկեր մը:

Լինում էր՝ թո՛ղ լինէր, ի՞նչ ունենք կորցնելու: 70 տարի շարունակ խարել են էս ժողովուրդին, 70 տարի շարունակ ուղեցնել ենք խարուել: Է՛լ չենք կարող: Թուրքերը մեր վրէժն Սուսկայիթ են ջարդում, կենտրոնական թեթերն ու «Վրեմիայն» շան լափը մեր գլխին են թափում, էլ էփարմիստ, էլ շովիիստ, էլ Նացիոնալիզմ, էլ չղիտեմ ի՞նչ զանաւարտանք մեղ չեն վերադրում: Սեպտեմբերին ու Մարտին Լ'ս էի որ, հենց այստեղ, բարձր բռնել էի կարպաշովի նկարը եւ ամբողջ ուժով «կլազնոսը» ու «Փերքսրոյ-ֆա» էի բղաղում: Իսկ դուք սեսաք էք պիթքսրոյֆան ի՞նչ օյիմ բերեց մեր դըլ-իին... 18 Յուլիին, Գերադոյն Սովետում, ոնց որ մենք լինէինք մեղադրալի աթոռին նստած: 21, աղբէր ջան, ես ոչ մի բանի չեմ հաւատում այլեւս, էս ճիւղիստ եմ: Էս օր էլ մեղ կանչել էր մեր շէֆը՝ թէ պաղուանից աշխատանքի սկսե՛ք, վերջ տանք գործադուլին: Ինչի՞ սկսե՛ք, այ մարդ, ի՞նչ երաշխիք ունենք: Մեր ժողո-

վրդի զէնքը է՛ս է որ կայ գործադուլը, դատադուլը, հացադուլը, նստացոյցը: Թող է՛ր վարձեթից բանուորն ու մինաքցի գործադուլը իմանան, որ եթէ մենք չաշխատենք՝ ինքն էլ չի ուտի, սո՛ված կը մնայ... Այի էր բան կը մնամ այս խօսքերուն վրայ: Խօսողը համալսարանաւարտ, յօդուածներու եւ մենագրութեան մը հեղինակ մասնագէտ մըն է. լաւ դիտէ նաեւ մեր ժողովուրդին պատմութիւնը: Եւ սակայն կը կարծէ թէ կարելի է ճշուում բանեցնել ուսու, ու բարձրագիտ կամ պելոսուս բանուորին եւ անոր միջոցով՝ Մոսկուայի իշխանութեանց վրայ՝ Հայաստանէն համապատասխան լամբը, մեղնայի մասը կամ ուրիշ արտադրանք չուղարկելով, խորհելով որ տնտեսական ինքնահաշուարկումի մեջ ցած լինելու բանուորը կամ ծառայողը առանց եկամուտի մնալով իր դժգոհութիւնը պիտի փոխանցէ վերելի իշխանաւորներուն:

Բարեբախտաբար, կողքէս կը պատասխանէ ուրիշ ընկեր մը.

Քո սասձը ֆամիլիազու-բիւն է, հարակիրի՛, անձնասպանութիւն: Դու զլուխդ պատուին ես սալիս, պատնէ էլ՝ գլխիդ: Վարձեթում կամ Պարթոլում նստած ուսու բանուորի վեմն (հող) էլ չի լինի թէ դու ինչի՞ համար չես աշխատում. Ուսու բանուորը էր փոսկան գիտիչ տացաւ՝ քո հէն էլ անիծած, կը գտնի աշխատանքային ուրիշ պարտնետը (գործընկեր) ու նրա՛ հետ պայման կը կապի: Նա ոչ մեր հարցը դիտի, ոչ էլ Ղարաբաղի: Չկարողացի՞ր էր օրը մի ուսու բանուոր ի՞նչ նամակ էր դրել իրենց թերթում. գրում էր՝ «Հայեր, ատրպէյ-ճանցիներ, չէ՞ր կարող միանալ ու հղ զարարացիներին մի լաւ հուպ տալ... Նա մեր սաղին կովկասցի է համարում մի առջ ու մի ժողովուրդ: Նրան չի հասել, չեն հասցրել մեր պրոբլեմները: Դրա համար աչտք է Պրեժնեին մեղադրել, Ալիեւին մեղադրել, Ստալինին ու Բերիային մեղադրել: Դրա համար մեր Գեմիլիանին պէտք է մեղադրել, որ սինդ փակել էր մեր պատմաբանների էլ, Բ՞նչ ես կարծում, եթէ բերանը՝ որ շխտան: Ասենք նա չէր էլ կարող չփակել. կը թողնէ՞ր որ... Համ ուսու բանուորն ու գիւղացին ի՞նք որոշի մեղ արտադրանք չուղարկել, բա է՞ր դէպքում ի՞նչ կը լինեն մեր մի բուռ Հայաստանն ու ժողովուրդը: Մեր նախը մեղ մի շարք էլ հերիք չի անի, մեր հացն ու կարողը հաղու երկու ամիս մեղ կը բաւարարեն, միտը՝ երեք ամիս... Ու կը շարունակէ խօսիլ իմ. Միութեան տարածքին մեր կորսնցուցած վարկին մասին, տնտեսական հզօրանքի քաղաքական օգտագործման անհրաժեշտութեան մասին, ուսանելու օտա՛ իր բառով՝ ագիտացիա, իսկ մեր հասկացողութեամբ՝ լուպ պիլիքի կատարած շրջալուր-րողութեան մասին, Մոսկուայի առջեւ մանկելու և զործադուլին անշարժար դէպք մը ըլլալու փաստին մասին:

Այս կապակցութեամբ, յետադային կ'իմանամ նաեւ կարծիքը մեր յայտնի մտաւորականներէն ո՞մանց:

Սեպտեմբերի 18-ին, 1965-ին, Մոսկուայի Գերադոյն Սովետում, ոնց որ մենք լինէինք մեղադրալի աթոռին նստած: 21, աղբէր ջան, ես ոչ մի բանի չեմ հաւատում այլեւս, էս ճիւղիստ եմ: Էս օր էլ մեղ կանչել էր մեր շէֆը՝ թէ պաղուանից աշխատանքի սկսե՛ք, վերջ տանք գործադուլին: Ինչի՞ սկսե՛ք, այ մարդ, ի՞նչ երաշխիք ունենք: Մեր ժողո-